

Тетяна БАКУМЕНКО

<https://orcid.org/0000-0001-5596-6572>

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

*Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»*

Харківської обласної ради

(Харків, Україна) tanya020365@ukr.net

ТВОРЧИЙ САМОРОЗВИТОК ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ

У статті розглянуто окремі аспекти процесу творчого саморозвитку студентів педагогічних закладів вищої освіти як системи, де творчість виступає компонентом, що забезпечує її цілісність; розкрито основні напрямки розвитку майбутнього вихователя як активної творчої особистості; визначено психолого-педагогічні умови, що сприяють творчому саморозвитку особистості студентів, а також критерії цього процесу.

Автором розкрито сутність понять «особистість», «творчість», «саморозвиток», «творча самоадаптація». Визначено цілі практичної реалізації програми дослідження творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів педагогічних закладів вищої освіти, описана система роботи на кожному етапі експерименту та здійснено ґрунтовний аналіз результатів, отриманих під час констатуючого експерименту, доведено ефективність проведення діагностичної діяльності, що здійснювалась з метою підвищення результативності у роботі зі студентами.

Автором накреслено шляхи подальшого удосконалення роботи, спрямованої на оптимізацію процесу творчого саморозвитку та самоадаптації майбутніх вихователів як особистостей.

Ключові слова: особистість, розвиток особистості, творчість, творчий саморозвиток, самореалізація, творча самоадаптація, програма дослідження, ділові ігри, тренінги, діагностика.

Tetyana BAKUMENKO

<https://orcid.org/0000-0001-5596-6572>

*A teacher of the department of theory and
methods of pre-school education*

*Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian
Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council*

(Kharkiv, Ukraine) tanya020365@ukr.net

CREATIVE SELF-DEVELOPMENT AND SELF-REALIZATION AS A PROCESS OF FORMING THE PERSONALITY OF A FUTURE EDUCATOR

Some aspects of the process of students' creative self-development of pedagogical higher educational establishments as a system where creativity is a component that ensures its integrity were considered in the article; the main directions of the development of a future educator as an active creative personality were revealed; psychological and pedagogical conditions that promote the creative development of students' personalities and the criteria of this process were identified.

The author revealed the essence of the concepts «personality», «creativity», «self-development», «creative self-adaptation». The implementation goals of the research program of the creative self-development and the creative self-adaptation of the students of pedagogical higher educational establishments were defined, the system of work at each stage of experiment was described and a considered analysis of the results obtained during the summative assessment was provided, the effectiveness of diagnostic activities carried out in order to increase efficiency in the work with students was proved.

The author outlined the ways to further improvement of work aimed at

optimizing the process of creative self-development and self-adaptation of future educators as individuals.

Key words: *personality, personality development, creativity, creative self-development, self-realization, creative self-adaptation, research program, business games, trainings, diagnostics.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі освіта була і залишається пріоритетною галуззю в соціально-економічному, духовно-патріотичному та культурному розвитку України. Кардинальні зміни, що відбуваються у цій сфері, пов'язані з упровадженням нової гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої моделі, що реалізується на основі різноманітних підходів: процесуального, ситуаційного, системного, а також враховує психолого-педагогічні основи формування особистості. Так, у «Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті» зазначено, що освіта – стратегічна галузь розвитку особистості, суспільства, нації та держави.

Під терміном «особистість» І. Зайченко, Н. Мойсеюк розуміють людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли; свідомо, самостійно й відповідально діяти згідно з обраними смислами. В. Давидов, О. Леонтєв переконані, що особистість має бути творчою («вільною») і талановитою діючою людиною, що створює нові форми суспільного життя.

Зважаючи на те, що саме педагог створює умови, обирає найбільш ефективні засоби та методи навчання й виховання підростаючого покоління, постає питання щодо зміни підходів до підготовки майбутніх спеціалістів освіти.

Система професійної підготовки студентів педагогічних закладів вищої освіти – складний процес, у структурі якого особливе місце займає діяльність, спрямована на формування у них здатності до творчої самоадаптації та самореалізації в умовах швидких політичних, економічних і соціальних перетворень. В. Будаєв зазначає, що навчання в педагогічному закладі вищої

освіти покликане «забезпечувати формування педагога, який здатен розвивати особистість дитини, зорієнтований на особистісний та професійний саморозвиток і готовий працювати творчо у навчальних закладах різного типу» (7, с. 31).

У нашому дослідженні творчий саморозвиток студентів педагогічних закладів вищої освіти розглядається як система, де творчість стає тим компонентом, що забезпечує її цілісність. За таких умов творчість стає рушійною силою мотивації до самопізнання та постійного самовдосконалення.

На думку, В. Моляко, творчість – це форма людської діяльності, що ставить за мету пошук і практичне створення нового, оригінального, унікального, прогресивного, соціально значущого.

Метою статті є опис результатів дослідження проблеми творчого саморозвитку та самореалізації як процесу формування особистості майбутнього вихователя.

Аналіз досліджень. Процеси самопізнання, самореалізації, саморозвитку в процесі становлення педагога-початківця набувають особливого значення при реалізації провідного завдання освітньої діяльності: виховання особистості, яка здатна виявляти ініціативу та творчу активність.

Більшість авторів (В. Андреев, Н. Кичук, С. Сисоева, В. Цапок та інші) вважають, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового, оригінального.

Проблемі формування творчої, креативної особистості присвячено наукові дослідження українських та закордонних вчених (І. Бех, Л. Виготський, Дж. Гіллфорд, С. Гончаренко, В. Даль, Г. Данилова, О. Кабанова-Міллер, В. Крижко, А. Лук, Я. Пономарьов, В. Пуцов, Е. Торренс). Технології творчого освітнього процесу розглядались у працях В. Кан-Каліка.

Питання самовиховання та саморозвитку особистості розглянуто у працях В. Андреева, С. Єлканова, Є. Ісаєва, Ю. Орлова, В. Слободчікова. Про мотивацію до творчості, установку на діяльність йдеться у наукових дослідженнях А. Леонтьєва, Д. Узнадзе та інших. Проблему використання

ділових ігор та ігрових технологій у системі освітньої діяльності досліджували такі вчені: Г. Вілсон, Д. Коен, М. Мольц, С. Неверкович, Т. Хлебнікова.

Виклад основного матеріалу. Нами визначено психолого-педагогічні умови формування творчого саморозвитку особистості:

- сприяння розвитку рефлексії, аналізу та планування як складових здібностей з самовдосконалення;

- формування позитивних мотивів до засвоєння нової інформації (впевненість у необхідності опанування фаховими знаннями; особиста зацікавленість);

- реалізація принципу партнерської взаємодії у системі (викладач-студент);

- психологічна підтримка майбутніх вихователів, попередження у них негативних проявів психологічного захисту (заперечення, раціоналізація), тобто механізму ефекту «діалогічної сутності психіки»;

- виконання творчих розвиваючих та освітніх завдань як неперервний і керований процес;

- перехід від керованої творчої діяльності до самокерованої як основа творчого саморозвитку та професійної самоідентифікації студентів педагогічних закладів вищої освіти;

- поступове зростання рівня складності творчих фахових завдань з метою вдосконалення культури творчої діяльності майбутніх вихователів.

Нами розроблено наступні критерії саморозвитку студента педагогічного закладу вищої освіти як творчої особистості:

- стійка сформованість позитивного ціннісно-мотиваційного відношення особистості до педагогічної діяльності;

- переорієнтування мотиву творчої діяльності із зовнішньої сфери у внутрішній механізм інтелектуальної саморегуляції (формування стереотипу позитивного мислення);

- опанування навичок застосування у власній діяльності комплексу засобів творчого саморозвитку;

- сформованість інтелектуальної рефлексії як основного механізму подолання внутрішнього особистісного конфлікту;

- ініціювання позитивних явищ феномену «психологічного захисту» (інтелектуально-духовної ідентифікації) як особистісного механізму подолання психологічних бар'єрів, що заважають творчій діяльності (нечіткі особистісні цілі професійної діяльності, невміння керувати собою, зупинений саморозвиток);

- оволодіння методами творчого підходу до здійснення професійної діяльності.

З метою практичної реалізації цілей дослідження нами було поставлено наступні задачі формуючого експерименту:

- забезпечення ґрунтовного аналізу проблеми дослідження на основі проведення діагностики;

- вивчення реальних можливостей творчого саморозвитку студентів шляхом діагностування; розробка на основі отриманих результатів програми саморозвитку майбутнього вихователя як творчої особистості;

- встановлення довірчих, партнерських стосунків у процесі спілкування між викладачем та студентами;

- регулювання процесів формування навичок самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення у майбутніх вихователів; розробка засобів, створення умов, що дозволяють прискорювати ці процеси;

- здійснення аналізу результатів проведеної експериментальної діяльності.

З метою реалізації висунутих завдань нами було створено програму, спрямовану на підтримку творчого саморозвитку та самореалізації студентів педагогічних закладів вищої освіти, що включає розробку індивідуальних програм особистісного самовдосконалення майбутніх педагогів; відстеження та регулювання процесів опанування студентами навичками самопізнання та саморозвитку в процесі освітньої діяльності; оновлення підходів до проведення лекційних та семінарських занять; закріплення майбутніми вихователями отриманих знань у процесі тренінгів, участі у ділових іграх, ігровому

моделюванні; зміну принципів взаємодії між викладачем та студентами у процесі освітньої діяльності.

Система роботи згідно програми здійснювалась у трьох основних напрямках:
- формування когнітивної сфери майбутніх вихователів.

Провідною метою цього етапу стало створення викладачами умов для досягнення студентами високого рівня сформованості, організованості і цілеспрямованості пізнавальних процесів, і як наслідок – високого рівня активного мислення.

У процесі навчальної діяльності студенти поступово оволоділи моделлю продуктивного пізнання, що стало підґрунтям для їх саморозвитку, ефективного засвоєння фахових знань, самоосвіти, подальшого творчого самовдосконалення.

Цьому сприяло використання проблемних ситуацій та критичних випадків, які студенти аналізували під час нетрадиційно побудованих лекцій та семінарських занять, тренінгів, диспутів та обговорень, що проводились як ділові ігри. Це дозволило сформувати у майбутніх вихователів власний підхід до оцінки освітнього середовища закладу вищої освіти, окремих педагогічних явищ тощо.

На основі набутої студентами здатності до самоорганізації та саморегуляції, у них почала поступово розвиватись самоадаптивність як фактор професійної творчої самореалізації у майбутньому.

- розвиток потреби до самопізнання та самоствердження в обраній професії.

Провідною метою діяльності викладачів на цьому етапі стала оптимізація темпу засвоєння окремими студентами фахових знань, вмінь та навичок.

Реалізація поставленого завдання стала можливою за умови застосування викладачами можливостей мотивування майбутніх вихователів шляхом оцінювання їх діяльності, створення відповідної атмосфери дружньої підтримки, використання педагогічної технології «Створення ситуації успіху» (за А. Белкіним).

- виявлення власної активності у неперервному процесі творчого саморозвитку, самовдосконалення. Ступінь вияву активності визначає не лише рівень здатності майбутнього педагога до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення, але й рівень його автономності.

Метою цього етапу стає формування у студентів педагогічних закладів вищої освіти здатності до високого рівня автономності. Саме цей показник визначає якість опанування майбутніми фахівцями освітньої сфери професійними знаннями, навичками та вміннями, їх можливість працювати творчо.

Високий рівень автономності студентів досягається завдяки власній програмі самореалізації, правильно обраному ще під час навчання у закладі вищої освіти стилю педагогічної діяльності, високому рівню адаптивності та стійкій спрямованості до творчої діяльності.

На кожному етапі дослідження здійснювалась діагностика (моніторинг та автотестування), що дозволило відстежувати результативність розробленої програми.

Експеримент проводився з 2018 по 2020 на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, в експериментальній групі брали участь – (25 студентів), у контрольній групі – (25 студентів).

Метою експерименту є розробка єдиної системи освітньої діяльності, її можливостей у створенні творчого освітнього простору та теоретичне обґрунтування пріоритетів даної моделі у підвищенні якості освітніх послуг щодо підготовки фахівців галузі дошкільної освіти, спрямованих на творчий саморозвиток.

На першому курсі пріоритетними були завдання, спрямовані на виявлення та подальший розвиток у студентів-початківців педагогічних здібностей, формування професійно-значущих якостей, надання допомоги у «пізнанні себе», збагачення їх внутрішнього світу ціннісними фаховими та особистісними установками, розвиток когнітивної сфери як основи подальшого саморозвитку.

Надалі система роботи сприяла створенню найбільш дієвих умов для творчого саморозвитку, самоадаптації майбутніх вихователів до професії.

Програма дослідницької роботи включала такі компоненти:

1. Обґрунтування питання вибору проблеми (протиріччя між переважанням традиційних підходів до професійної підготовки майбутніх вихователів та необхідністю інноваційного розвитку закладів освіти, переходом до гуманістичної, людиноцентричної моделі освітньої діяльності, що обумовлена сучасними вимогами щодо підвищення продуктивності та конкурентоспроможності фахівців освітньої галузі в умовах ринкової економіки).

2. Мета програми (підвищення ефективності діяльності щодо створення умов для постійного творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів, створення системи розвитку майбутніх вихователів як творчої особистості).

3. Об'єкт дослідження: діяльність щодо оптимізації умов для постійного творчого саморозвитку та творчої самоадаптації студентів педагогічних закладів вищої освіти.

4. Предмет експерименту: механізм створення єдиної системи (моделі) освітньої діяльності, цілісність якої забезпечуються творчою діяльністю.

5. Завдання:

- вивчення проблеми стимулювання розвитку та фахового становлення студента як творчої особистості;

- створення єдиної системи підходів до оновлення традиційних форм роботи зі студентами (лекція, семінар, практикум, тренінг тощо), з метою формування навичок опанування основами ведення дискусії, здатності до співпраці в парах, розвитку поваги до думок інших, емпатії, терпимості);

- розробка та обґрунтування науково-методичного комплексу системи діагностики (моніторинг та автотестування) здатності до творчості;

- відкритість: партнерський характер взаємодії між студентами та викладачами;

- індивідуалізація процесу творчого саморозвитку кожного зі студентів на

основі врахування їх особистісних характеристик.

6. Гіпотеза експерименту: підвищення якості та ефективності системи підготовки творчого, здатного до постійного саморозвитку педагога можливе за умов, якщо:

- створити єдину систему психолого-педагогічної підтримки студентів педагогічних закладів вищої освіти на всіх рівнях;

- впроваджувати нові підходи до організації навчання майбутніх вихователів (нетрадиційні за структурою та способом організації лекційні та семінарські заняття; ділові ігри та ігрове конструювання, використання можливостей пізнавальних та фахових екскурсій тощо).

У процесі констатуючого етапу педагогічного експерименту нами було виявлено наступні показники:

Таблиця 1

Показники сформованості когнітивної сфери студентів

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	13%	8%	16%	16%	42%	46%	29%	30%
Експериментальна група	13%	9%	17%	13%	39%	43%	31%	35%

Таблиця 2

Показники сформованості рівня потреби до самопізнання та самоствердження в обраній професії студентів

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	8%	4%	21%	16%	38%	42%	33%	38%

Експериментальна група	9%	4%	26%	17%	39%	47%	26%	32%
------------------------	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Таблиця 3

Показники виявлення власної активності у процесі творчого саморозвитку, самовдосконалення студентів

Показники	Неприпустимий рівень		Критичний рівень		Достатній рівень		Оптимальний рівень	
	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент	Констатуючий експеримент	Контрольний експеримент
Контрольна група	4%	4%	16%	8%	46%	50%	34%	38%
Експериментальна група	9%	4%	22%	17%	48%	52%	21%	27%

Висновки. На основі отриманих даних можна зробити висновок про те, що лише цілеспрямоване та систематичне використання оновлених форм, умов та засобів формування творчого особистісного саморозвитку студентів може сприяти досягненню високого рівня результативності цієї роботи. Викладачам потрібно дотримуватись нової етики педагогічного спілкування зі студентами, що заснована на «суб'єкт-суб'єктній сутності освітньої діяльності», надавати майбутнім вихователям дієву допомогу в розробці власної програми саморозвитку та самореалізації на основі врахування їх індивідуальних особливостей.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми. З метою подальшого удосконалення роботи з цього питання необхідно поглиблено вивчити проблему здійснення психологічної підтримки майбутніх вихователів з метою запобігання формування у них кола обмежень (нереалізованих особистісних та професійних здібностей), що в майбутній професійній діяльності заважатимуть випускникам педагогічних закладів вищої освіти самореалізуватись у професії, відбутись як фахівець високого рівня. Лише за умови створення викладачем позитивного психологічного клімату в групі студентів, постійної педагогічної підтримки

кожного з них, визнання їх старанності в оволодінні основами професії, можливе поступове формування майбутнього педагога як творчої особистості, яка вмотивована на постійний саморозвиток, самовдосконалення та самоосвіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діагностика успішності учителя. Упоряд. Т. В. Морозова. Харків. Веста : Видавництво «Ранок», 2007.

2. Дошкільна освіта: словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв. Упоряд. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. С. 5-7.

3. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. 672 с.

4. Пономарьова Г. Ф. Акмеологічне проектування процесу формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу : навч. посіб. для студ. спеціальності 76.01010101 Дошкільна освіта. Харків : ПП «Ранок – НТ», 2012. 196 с.

5. Попова О. В., Пономарьова Г. Ф., Петриченко Л. О. Основи педагогічної інноватики. Харків: 2009. 192 с.

6. Приходько В. М. Парадигми моніторингу якості освіти і педагогічного процесу (у запитаннях та відповідях). Харків: Вид. група «Основа», 2010. 192 с.

7. Харківська А. А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу : КЗ «ХГПА» ХОР, 2011. 364 с.

REFERENCE

1. Diahnostyka uspishnosti uchytelia. [Diagnosis of teacher's success]. Order. T. V. Morozova. Kharkiv. Vesta : Publishing House «Ranok», 2007. [in Ukrainian].

2. Doshkilna osvita: slovnyk-dovidnyk : ponad 1000 terminiv, poniat ta nazv. [Preschool education: dictionary-reference: more than 1000 terms, concepts and names]. Order. K. L. Krutii, O. O. Funtikova. Zaporozhia: LLC «LIPS» LTD, 2010. pp. 5-7 [in Ukrainian].

3. Psykholohichniy tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv. [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor, 2009. 672 p [in Ukrainian].

4. Ponomarova H. F. Akmeolohichne proektuvannia protsesu formuvannia profesiinoi kompetentnosti vykhovatel'ia doshkilnoho navchalnoho zakladu [Acmeological design of the process of formation of professional competence of the educator of a preschool educational institution] : textbook. for students. Specialty 76.01010101 Preschool education. Kharkiv: PE «Ranok – SS», 2012. P. 196. [in Ukrainian].

5. Popova O. V., Ponomarova H. F., Petrychenko L. O. Osnovy pedahohichnoi innovatyky. [Fundamentals of pedagogical innovation] Kharkiv: 2009. P. 192 [in Ukrainian].

6. Prykhodko V. M. Paradyhmy monitorynhu yakosti osvity i pedahohichnoho protsesu (u zapytanniakh ta vidpovidiakh). [Paradigms of monitoring the quality of education and pedagogical process (in questions and answers)]. Kharkiv: Ed. Group «Osnova», 2010. P. 192 [in Ukrainian].

1. 7. Kharkivska A. A. ta metodychni zasady upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vyshchoho navchalnoho pedahohichnoho zakladu. [Theoretical and methodological principles of management of innovative development of higher pedagogical institution] : Kharkiv: KRC «ME» KHPA, 2011. P. 364 [in Ukrainian].